

Dr. Gintautas Sakalauskas

Teisės instituto tarybos pirmininkas,
Mokslinio praktinio žurnalo „Teisės
problemos“ vyr. redaktorius
Gedimino pr. 39 / Ankštoji g. 1,
LT-01109 Vilnius
Tel.: (+370 5) 210 16 65,
El. paštas: *gintautas@teise.org*

KNYGOS „BAUSMĖS INDIVIDUALIZAVIMO TEISINĖS PROBLEMOS“

(autoriai Antanas Dapšys, Jonas Misiūnas ir Albertas Čaplinskas)

PRISTATYMAS

Lietuvoje 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojus naujiems Baudžiamajam, Baudžiamąjį procesą ir Bausmių vykdymo kodeksams, teoriniu ir įstatymų leidybos lygmeniu buvo užbaigtas svarbus baudžiamosios teisėkūros etapas. Tai – ne tik pirmieji nacionaliniai šios srities kodeksai, bet ir naujos, su tarptautiniais standartais derintos baudžiamosios ir bausmių vykdymo politikos išraiška.

Praėjo penkeri metai. Naujasis Administracinių teisės pažeidimų kodeksas, turėjęs būti svarbia reformos dalimi, iki šiol nepriimtas. Naujasis Baudžiamasis kodeksas iki 2008 m. pradžios jau buvo keistas 14 kartų, Baudžiamąjį procesą kodeksas – 15 kartų, Bausmių vykdymo kodeksas – penkis kartus. Dalį šių pakeitimų sąlygojo natūrali socialinių santykių ir teisės normų raida, būtinumas pašalinti tik vėliau pastebėtas klaidas ar praktikoje kylančius sunkumus. Tačiau kitą svarią pakeitimų dalį, atrodytų, lėmė skuboti sprendimai, paviršutiniškas vertinimas ir nenuoseklumas.

Žiniasklaida, naudodama „nusikalstamumą“, žymaus norvegų kritinio kriminologo *Niels Christie* žodžiais tariant, kaip „neišsemiamą resursą“, ¹ nuolat randa progų pakritikuoti tikrą ar tariamą baudžiamųjų įstatymų „netobulu-

¹ *Christie N.* „Kriminalität“ ist eine unerschöpfliche Ressource. Interview in „Neue Kriminalpolitik“, 1998, 10, Heft 2, p. 6–8.

mą“.² Nuolat atsiranda politikų, savo pasiūlymais taikančių į įsivaizduojamą rinkėjų kvailumą ir siūlančių stebuklingus receptus socialinėms problemoms spręsti, dažniausiai – bausmių griežtinimą.³ Džiugina tai, kad teisėkūra tokiems siūlymams tampa vis atsparesnė, o giliau pažvelgus į bausmių praktikos tendencijas, ryškėja stulbinantys ir džiuginantys dalykai. 2007 m. tarp visų Lietuvos teismų paskirtų bausmių baudos bausmė sudarė 31 proc. ir pirmą kartą Lietuvos istorijoje tapo dažniausiai per metus paskirta kriminaline bausme.⁴ Reali laisvės atėmimo bausmė sudarė 30 proc., laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimas – 15 proc., laisvės apribojimas – 12 proc., areštas – 8 proc. Nu-teistų asmenų nuo 2003 m. iki 2007 m. nuolat mažėjo – atitinkamai nuo 17 555 iki 14 533 (17 proc.), nors nusikalstamų veikų padarymu įtariamų (kaltinimų asmenų) skaičius nemažėjo taip nuosekliai (4 proc. mažėjimas nuo

² *Vyšniauskienė L.* Bausmių griežtinimas – panacėja ar žala? // Lietuvos žinios. 2008 05 29.

³ Pavyzdžiui, nors jau ir Lietuvos teisinėje ir kriminologinėje erdvėje mirties „bausmė“ tėra nagrinėjama tik istoriniu kontekstu ir yra akivaizdu, kad jos grąžinimas, esant bent minimaliam Lietuvos vidaus ir užsienio politikos normalumo laipsniui, yra neįmanomas, atsiranda ne tik atskirų politikų bei „politikų“, bet ir politinių partijų bei „partijų“, siūlančių šią bausmę grąžinti. Esu įsitikinęs, jog daugeliui šio žurnalo skaitytojų toks priminimas atrodo beprasmiškas, visgi dėl nagrinėjamo klausimo svarbos galima trumpai priminti: 1) Mirties „bausmės“ buvimas nemažina nusikalstamumo. Palyginus JAV nusikalstamumą valstijose, kuriose mirties bausmė taikoma ir kuriose ne – jokių esminių skirtumų nėra. Maža to, yra atlikta tyrimų, kurie rodo mažėjantį nusikalstamumą panaikinus mirties „bausmę“. Ši tendencija buvo matyti ir Lietuvoje – panaikinus mirties „bausmę“, per 10 metų užregistruotų nužudymų sumažėjo beveik du kartus. Viduramžiais, kai mirties „bausmė“ taikyta itin dažnai, nužudymų būdavo padaroma keliasdešimt kartų daugiau, nei šiais laikais. Valstybinės tvarkos žiaurumas daro žiauresnius ir šalies gyventojus. Galima teigti, jog ryšio tarp nusikalstamumo tendencijų ir mirties bausmės tokie tyrimai neįrodo, nes reikia įvertinti visus faktorius. Tačiau jie įrodo, kad mirties „bausmės“ buvimas nusikalstamumo nemažina, o jos nebuvimas – nedidina. 2) Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas 1998 m. gruodžio 9 d. anuomet Baudžiamajame kodekse numatytą mirties bausmę įvertino kaip prieštaraujančią Konstitucijos 18, 19 straipsniams ir 21 straipsnio 3 daliai. 3) Lietuvos Respublikos ratifikuota Europos žmogaus teisių ir pagrindų laisvių apsaugos konvencija draudžia taikyti mirties „bausmę“ už kriminalinius nusikaltimus. 4) 2002 m. gegužės 3 d. Vilniuje (!) buvo pasirašytas minėtos Konvencijos 13-asis protokolas „Dėl mirties bausmės panaikinimo visais atvejais“, įsigaliojęs nuo 2004 m. gegužės 1 d. Taigi mirties „bausmės“ grąžinimas būtų ne tik trumparegiškas nesusiipratimas, bet ir dėl teisinių procedūrų praktiškai neįmanomas.

⁴ Pagal Nacionalinės teismų administracijos surinktus duomenis: „Baudžiamųjų bylų nagrinėjimo ataskaita. Bausmių rūšys ir amnestijos taikymas (I instancijos teismuose), 2007 m.“ Kartu pažymėtina, jog dažnas baudos bausmės taikymas sukuria kitą problemą – būtinybę keisti ją kitomis bausmėmis, kai nuteistasis negali jos sumokėti arba tai daryti vengia. Šiuo atveju būtina tarpinė alternatyva – viešieji darbai, kurie (bent daliai nuteistųjų) leistų išvengti arešto bausmės taikymo. Viešųjų darbų infrastruktūros Lietuvoje faktiškai nėra – tai yra naujas akivaizdus ir aktualus uždavinys bausmių vykdymo sistemai.

2003 m. iki 2007 m.).⁵ Keltina hipotezė, kad vis daugiau bylų išsprendžiama nepriimant formalaus nuosprendžio – efektyviau išnaudojant Baudžiamojo ir Baudžiamojo proceso kodekso suteikiamas galimybes. Kartu pažymėtina, kad bausmių politikos subalansavimas ir itin griežto baudimo atsisakymas neturėjo įtakos bendrajam nusikalstamumui, priešingai – visi bendrieji absoliutūs ir santykiniai nusikalstamumo rodikliai per 2004–2007 m. laikotarpį sumažėjo apie 20 proc. Svarbu paminėti, kad 2003 m. sumažėjus kalinių skaičiui Lietuvoje iki maždaug 8 tūkstančių (nuo 14,5 tūkstančių 1999 m.), nežymi jo mažėjimo tendencija matyti ir toliau, nors pagal šį rodiklį 100 000 tūkstančių gyventojų (maždaug 230) Lietuva dar daugiau nei du kartus lenkia senąsias Vakarų Europos valstybes.

Tai – tik keli pavyzdžiai, pateikti prieš pagrindinio šios straipsnio tikslo – knygos „Bausmės individualizavimo teisinės problemos“ – pristatymą. Jie parodo gilios, nuoseklios ir plačios bausmių taikymo analizės reikalingumą. Būtent jai skirtas minėtas leidinys,⁶ kurį parengė buvęs ilgametis Teisės instituto direktorius *Antanas Dapšys* kartu su ilgamečiu Teisės instituto darbuotoju *Jonu Misiūnu* ir bendradarbiu, Matematikos ir informatikos instituto vyriausioju mokslo darbuotoju, profesoriumi *Albertu Čaplinsku*.⁷ Įvade knygos autoriai pa-

⁵ Užregistruotų nusikalstamų veikų statistika pateikta pagal Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenis.

⁶ Tai – penktasis Teisės instituto leidžiamos mokslo tyrimų serijos tomas: *Dapšys A., Misiūnas J., Čaplinskas A.* Bausmės individualizavimo teisinės problemos. Baudžiamojo įstatymo normų ir jų taikymo teismų praktikoje sisteminė analizė. Teisės instituto mokslo tyrimai. 5 tomas. Vilnius, 2008, – 192 p.; Anksčiau buvo išleista: *Ragauskas P.* Įstatymų leidyba Lietuvoje: samprata ir institucinis modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai. 1 tomas. Vilnius, 2005, – 231 p.; *Dapšys A., Sakalauskas G.* Smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos teisiniai aspektai. Teisės instituto mokslo tyrimai. 2 tomas. Vilnius, 2005, – 145 p.; *Jurka R., Jovaišas K., Kanapeckaitė J., Mišeikis Ž., Baliutavičius S.* Baudžiamojo proceso optimizavimo ir spartinimo galimybės ir būdai. Teisės instituto mokslo tyrimai. 3 tomas. Vilnius, 2005, – 107 p.; *Gutauskas A., Laucius J.* Korupcija Lietuvoje: ikiteisminio ir teismo nagrinėjimo praktika. Teisės instituto mokslo tyrimai. 4 tomas. Vilnius, 2007, – 143 p.

⁷ Tyrimas atliktas vykdant Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. sausio 12 d. nutarimu Nr. 12 patvirtinto Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos įgyvendinimo 2005–2006 metų priemonių plano užduotį – išanalizuoti teismų praktiką ir nustatyti, ar yra įstatymo nustatytų sankcijų griežtumo ir nusikalstamos veikos pavojingumo neatitinkčių, trukdančių individualizuoti bausmes, ir pateikti komisijai pasiūlymus dėl Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse nustatytų sankcijų išplėtimo“. Pažymėtina, kad šis tyrimas yra savotiška jau daugiau nei dešimtmetį Teisės institute trunkančios tyrimo krypties sudėtinė dalis, žr. *Dapšys A., Čaplinskas A., Merkevičius R., Michailovič I., Misiūnas J., Pavlovas V., Poškevičius V.* Baudžiamųjų sankcijų darba. Sistemos kūrimo prielaidos. Teisės institutas/Matematikos ir informatikos institutas. Vilnius, 1998, – p. 62. Tiriant šią kryptimi, Teisės institute itin daug medžiagos apie sankcijų sistemas Europos šalyse buvo surinkta rengiant medžiagą naujam Baudžiamojo kodekso projektui 1998–2000 m.

stebi, kad „*neteisingos, pavyzdžiui, akivaizdžiai per griežtos ar per švelnios bausmės neretai veda prie priešingų, nei siekiama, rezultatų – nusikaltimų recidyvo, baudžiamojo įstatymo devalvacijos*“.⁸ Kriminalinių bausmių Lietuvoje taikymo monitoringas – šis leidinys – yra puiki dovana baudžiamosios srities kodeksų galiojimo penkmečio proga (nors jame daugiausiai analizuojama 2003–2005 m., iš dalies ir 2006 m. praktika).

Tyrime pagrindinis dėmesys skiriamas:

1. problemų, su kuriomis susiduria teismai, taikydami Baudžiamojo kodekso (toliau vadinama – BK) normas ir skirdami bei individualizuodami bausmes, nustatymui;

2. šių problemų diferencijavimui, t. y. įvertinimui, kurios iš jų yra susijusios su atitinkamų BK normų bei sankcijų trūkumais (neadekvatumu veikų pavojingumui ar kitokio pobūdžio nedarna) ir kurias iš tokių problemų lemia BK praktinio taikymo klaidos bei kiti subjektyvūs ir objektyvūs veiksniai (po reikio keisti ar kitaip tobulinti BK normas įvertinimas);

3. atskirų baudžiamojo įstatymo normų bei sankcijų tobulinimo tikslingumo ir galimybių įvertinimui BK bendrosios ir specialiosios dalies normų sisteminės darnos požiūriu bei atitinkamų pasiūlymų parengimui.⁹

Specialus dėmesys skiriamas BK nustatytų sankcijų dydžio minimalių ribų, jų intervalų, diapazonų, alternatyvių bausmių rūšių taikymo galimybių įvertinimui, taip pat BK bendrosios dalies normoms, reglamentuojančioms bausmių skyrimą ir galimybes individualizuoti atsakomybę. Tyrime plačiai analizuojama teismų praktika, sistemiškai įvertinami teisėjų ekspertinės apklausos rezultatai (apklausti 167 įvairių Lietuvos teismų sistemos pakopų teisėjai). Knygos pabaigoje pateikiami konkretūs pasiūlymai, taip pat daroma apibendrinta išvada, kad „*nors Lietuvoje teismams BK yra palikta palyginti nemažai laisvės bausmėms individualizuoti, tačiau vis tik atpildo (įkalinant) principui teikiama pirmenybė prieš laisvės atėmimo subsidiarumo taisyklę ir bausmės specialiosios (individualiosios) prevencijos tikslus. Todėl bausmių diferencijavimo ir jų indivi-*

⁸ Dapšys A., Misiūnas J., Čaplinskas A. Bausmės individualizavimo teisinės problemos. Baudžiamojo įstatymo normų ir jų taikymo teismų praktikoje sisteminė analizė. Teisės instituto mokslo tyrimai. 5 tomas. Vilnius, 2008, p. 8.

⁹ Ten pat, p. 9–10.

*dualizavimo praktikos tobulinimas ir ypač nuteistųjų realia laisvės atėmimo bausmė lygio mažinimas Lietuvoje išlieka aktualiu ir svarbiu valstybės baudžiamosios politikos uždaviniu“.*¹⁰

Leidinyi buvo pristatytas 2008 m. birželio 10 d. Teisės instituto organizuotoje konferencijoje, vykusioje Teisingumo ministerijoje. Joje pranešimus skaitė tyrimo autoriai, taip pat pakviesti svečiai. Galima dalintis pačių autorių išryškintu šio leidinio aktualumu ir pastebėjimu, kas šis darbas turėtų sudominti teisėjus, prokurorus, advokatus bei teisėkūros specialistus, turėtų būti naudingas ir mokslo darbuotojams, dėstytojams, studentams ir visiems, besidomintiems baudžiamosios teisės problemomis.

Apie šio ir kitų Teisės instituto leidinių įsigijimo sąlygas žr. www.teise.org. Jūsų atsiliepimų ir pasiūlymų laukiame elektroninio pašto adresu teises_problemos@teise.org

¹⁰ Ten pat, p. 117.